

INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

SPECIAL
ISSUE 2026

80 YOSHINGIZ MUBORAK BO‘LSIN!

AZIZ MUSHTARIY!

Jurnalimizning ushbu soni muborak 80 yoshini qarshilayotgan professor Ibodulla Kamolovich Mirzayevning ilmiy merosi, navoiyshunoslik, lingvopoetika va tarjimashunoslik sohalarining rivojlanishiga bag‘ishlangan teran tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi. Maqolalarning asosiy mazmunini Amir Xusrav Dehlaviy va Alisher Navoiy “Xamsa”larining birinchi dostonlaridagi so‘fiylar axloqiy qiyofasining qiyosiy talqinidan tortib, Rossiya navoiyshunosligida Alisher Navoiy hayoti va ijodining tadqiqigacha, “Favoyid-ul kibar” devonida keksalik simfoniyasidan Erkin Vohidovning Navoiy poetikasiga interpretatsion yondashuvigacha keng ko‘lamli mavzular tashkil etadi. Shuningdek, Hazrat Navoiy zikr qilgan termizlik avliyolar, G‘arb va Sharq: Ibodulla Mirzayevning Y.E.Bertels ilmiy merosi tarjimalari masalasi, so‘z va ma’no xizmatidagi olim, professor I.K.Mirzayev ilmiy maktabi: milliy poydevor va jahon filologik tafakkuri integratsiyasi, o‘zbek lingvopoetikasining ilmiy-nazariy asoschisi: ilmiy meros va tadqiq tamoyillari kabi ustoz hayoti va ilmiy faoliyatiga oid tadqiqotlar navoiyshunoslik sohasida yangi ufqlarni ochib beradi. Tahrir hay’ati sifatida navoiyshunoslik merosiga nur sochuvchi ushbu boy ilmiy xazinani sizlarga taqdim etayotganimizdan mamnunmiz.

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

MAXSUS SON

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР

INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY
SPECIAL ISSUE

TOSHKENT - 2026

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ | INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

№SI (2026) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-1419-2026-SI>

BOSH MUHARRIR: | ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР: | CHIEF EDITOR:

MIRZAYEV IBODULLA
f.f.d., professor (O'zbekiston)
МИРЗАЕВ ИБОДУЛЛА
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
MIRZAYEV IBODULLA
DSc, professor (Uzbekistan)

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI: | ЗАМЕСТИТЕЛЬ
ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА: | DEPUTY CHIEF EDITOR:

JABBOROV NURBOY
f.f.d., professor (O'zbekiston)
ЖАББОРОВ НУРБОЙ
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
JABBOROV NURBOY
DSc, professor (Uzbekistan)

TAHRIRIY HAY'ATI:

Muhiddinov Muslihiddin
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilorom Salohiy
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Sodiqov Qosimjon
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Binnatova Almaz Ulvi
f.f.d., professor (Ozarbayjon)
To'xliyev Boqijon
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Shodmonov Nafas
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Asadov Maqsud
f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Yo'ldoshev Qozoqboy
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Jo'raqulov Uzoq
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Funda Toprak
f.f.d., professor (Turkiya)
Nabiulina Guzal
f.f.d., professor (Tatariston)
Yusupova Dilnavoz
DSc, professor (O'zbekiston)
Sirojiddin Xo'jaqulov
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Rahim Ibrohim
f.f.d., professor (Afg'oniston)
Turobov Abdurahim
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhitdinova Badia
DSc, professor (O'zbekiston)
Muhammadiyev Ahadjon
DSc, dotsent (O'zbekiston)
Suvonova Jumagul
f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Mirzayev Rahmatilla
y.f.n., dotsent, huquqshunos (O'zbekiston)
Abdullayeva Albina
f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Sultanov Tulkin
PhD, dotsent (O'zbekiston)
Ubaydullayev Normuhammad
PhD, dotsent (O'zbekiston)
Ruzmanova Roxila
dots., mas'ul kotib (O'zbekiston)
Narziyeva Ma'mura
PhD, kotib (O'zbekiston)

ILMIY MASLAHAT KENGASHI

Xalmuradov Rustam
t.f.d., professor (O'zbekiston)
Sirojiddin Shuhrat
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Eshqobil Shukur
O'zbekiston Respublikasida
xizmat ko'rsatgan madaniyat
xodimi, shoir (O'zbekiston)
Rixsiyeva Gulchehra
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Benedek Peri
f.f.d., professor (Vengriya)
Olimov Karomatillo
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dadaboyev Hamidulla
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Shomusarov Shorustam
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dyu Rye Andre
f.f.d., professor (Fransiya)
Hamroyev Juma
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Aftondil Erkinov
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Hasanov Shavkat
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Umurova Go'zal
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Xalliyeva Gulnoz
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Alim Labib
f.f.d., professor (Afg'oniston)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Мухиддинов Муслихиддин
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилором Салохий
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Содиқов Қосимжон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Биннатова Алмаз Улви
д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Тухлиев Бокижон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Шодмонов Нафас
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Асадов Максуд
д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Юлдашев Казакбай
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Журакулов Узок
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Фунда Топрак
д.ф.н., профессор (Турция)
Набиуллина Гузаль
д.ф.н., профессор (Татаристан)
Юсупова Дилнавоз
DSc, профессор (Узбекистан)
Сирожиiddин Хужакулов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Рахим Иброхим
д.ф.н., профессор (Афганистан)
Туробов Абдурахим
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухитдинова Бадиа
DSc, профессор (Узбекистан)
Мухаммадиев Ахаджон
DSc, доцент (Узбекистан)
Сувонова Жумагул
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Мирзаев Рахматилла
к.ю.н., доцент (Узбекистан)
Абдуллаева Альбина
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Султанов Тулкин
PhD, доцент (Узбекистан)
Убайдуллаев Нормухаммад
PhD, доцент (Узбекистан)
Рузманова Рохила
доц., отв. секретарь (Узбекистан)
Нарзиева Мамура
PhD, секретарь (Узбекистан)

НАУЧНО-КОНСУЛЬТАТИВНЫЙ СОВЕТ:

Халмурадов Рустам
д.т.н., профессор (Узбекистан)
Сирожиiddин Шухрат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Эшқобил Шукур
Заслуженный работник культуры
Республики Узбекистан, поэт (Узбекистан)
Рихсиева Гулчехра
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бенедек Пери
д.ф.н., профессор (Венгрия)
Олимов Кароматилло
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дадабаев Хамидулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Шомусаров Шорустам
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дю Рье Андре
д.ф.н., профессор (Франция)
Хамроев Джума
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Афтондил Эркинов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Хасанов Шавкат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Умурова Гузал
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Халлиева Гулноз
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Алим Лабиб
д.ф.н., профессор (Афганистан)

EDITORIAL BOARD:

Mukhiddinov Muslikhiddin

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dilorom Salokhiy

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Sodikov Kosimjon

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Binnatova Almaz Ulvi

Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Tukhliev Bokijon

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shodmonov Nafas

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Asadov Makhsud

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Yuldoshev Kozokboy

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Jurakulov Uzok

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Funda Toprak

DSc, prof. (Türkiye)

Nabiulina Guzal

DSc., prof. (Tatarstan)

Yusupova Dilnavoz

DSc, prof. (Uzbekistan)

Sirojiddin Khujakulov

DSc, prof. (Uzbekistan)

Rakhim Ibrokhim

DSc, prof. (Afghanistan)

Turobov Abdurakhim

DSc, prof. (Uzbekistan)

Mukhitdinova Badia

DSc, prof. (Uzbekistan)

Mukhammadiyev Akhadjon

DSc, assoc. prof. (Uzbekistan)

Suvonova Jumagul

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Mirzayev Rahmatilla

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Abdullayeva Albina

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Sultanov Tulkin

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Ubaydullayev Normuhammad

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Ruzmanova Rokhila

Assoc. prof., Exec. Sec. (Uzbekistan)

Narziyeva Ma'mura

PhD, Secretary (Uzbekistan)

SCIENTIFIC ADVISORY BOARD:

Khalmuradov Rustam

Doc. of technic. scien., prof. (Uzbekistan)

Sirojiddinov Shukhrat

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Eshqobil Shukur

Honored Worker of Culture of the Republic of Uzbekistan, poet (Uzbekistan)

Rikhsieva Gulchekhra

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Benedek Peri

Doc. of philol. scien., prof. (Hungary)

Olimov Karomatullo

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dadaboev Khamidulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shomusarov Shorustam

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dyu Rye Andre

Doc. of philol. scien., prof. (France)

Khamroev Juma

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Aftondil Erkinov

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Khasanov Shavkat

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Umurova Guzal

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Khallieva Gulnoz

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Alim Labib

Doc. of philol. scien., prof. (Afghanistan)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадқиқот город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI

1.	Muslihiddin Muhiddinov AMIR XUSRAV DEHLAVIY VA ALISHER NAVOIY “XAMSA”LARINING BIRINCHI DOSTONLARIDA SO‘FIYLAR AXLOQIY QIYOFASINING QIYOSIY TALQINI.....	9
2.	Abdurrahman GÜZEL KAYGUSUZ ABDAL’IN BİLİNMEYEN ÇAĞATAYCA BİR GAZELİ.....	20
3.	Dilorom SALOHİY ALISHER NAVOIY IJODINING BADIY MOHIYATI HAQIDA MUMTOZ TADQIQOT.....	29
4.	Usmon QOBILOV ALISHER NAVOIY “XAMSA”SINING XX ASR BOSHLARIDAGI ILMIY TALQINIGA DOIR.....	35
5.	Sirojiddin XO‘JAQULOV O‘ZBEK ADABIYOTIDA BAZMU RAZM YOKI HAYOT VA SHODLIK MANZUMASI BORASIDA MUHIM TADQIQOT.....	47
6.	Dilnavoz YUSUPOVA ALISHER NAVOIYNING HIKMAT ILMIDAGI USMONLI IZDOSHI.....	54
7.	Mubarak ATANIYAZOVA “FAVOYID UL-KIBAR” DEVONIDA KEKSALIK SIMFONIYASI.....	65
8.	Badea MUHIDDINOVA ROSSIYA NAVOIYSHUNOSLIGIDA ALISHER NAVOIY HAYOTI VA IJODINING TADQIQI.....	79
9.	Atilla Nazim o‘g‘li SULAYMANLI ERKIN VOHIDOVNING NAVOIY POETIKASIGA INTERPRETATSION YONDASHUVI (“G‘azal sehri” turkumida besh g‘azalning poetik-falsafiy talqini).....	85
10.	Diyora ABDUJALILOVA ALISHER NAVOIYNING “HAYRAT UL-ABROR” VA YAHYOBAY TOSHLIJALINING “GULSHAN UL-ANVOR” DOSTONLARIDA POETIK ARHITEKTONIKA.....	91
11.	Dilrabo NAZAROVA TEMURIYLAR DAVRIDA XAMSANAVISLIK.....	98

NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

12.	Kemal Yavuz ATAMAN ALİ ŞİR NEVÂÎ’NİN TÜRK DİLİ VE HALKIN DİLİ TERCİHİNİN KURANÎ TEMELLERİ.....	103
13.	Zokir BAYNAZAROV ETNONIMLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI VA ULARNING TARIXIY LISONIY MANZARADAGI O‘RNI (<i>Alisher Navoiy asarlari misolida</i>).....	112

NAVOIYSHUNOSLIKKA BAXSHIDA UMR

14.	Aftondil ERKINOV G‘ARB VA SHARQ: IBODULLA MIRZAYEVNING Y.E.BERTELS ILMIY MEROSI TARJIMALARI MASALASI.....	119
15.	Olimjon DAVLATOV HAZRAT NAVOIY ZIKR QILGAN TERMIZLIK AVLIYOLAR.....	126

16. Abdurayim TUROBOV	
SO‘Z VA MA‘NO XIZMATIDAGI OLIM (<i>professor Ibodulla Kamolovich Mirzayev</i> <i>tavalludining 80 yilligiga</i>).....	131
17. Axadjon MUHAMMADIYEV	
PROFESSOR I.K. MIRZAYEV ILMIY MAKTABI: MILLIY POYDEVOR VA JAHON FILOLOGIK TAFAKKURI INTEGRATSIYASI.....	137
18. Roxila RUZMANOVA	
FILOLOGIK TA‘LIM FIDOYISI.....	141
19. Ma‘mura NARZIYEVA	
O‘ZBEK LINGVOPOETIKASINING ILMIY-NAZARIY ASOSCHISI: ILMIY MEROS VA TADQIQ TAMOYILLARI.....	146

Usmon QOBILOV

Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti professori, filologiya
fanlari doktori (DSc)

ALISHER NAVOIY “XAMSA”SINING XX ASR BOSHLARIDAGI ILMIY TALQINIGA DOIR

For citation: Qobilov Usmon. SCIENTIFIC INTERPRETATION OF ALISHER NAVAI'S WORK "KHAMSA" IN THE EARLY 20TH CENTURY. *Alisher Navoi*. 2026, sp. issue.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.23324835>

ANNOTASIYA

Ushbu ilmiy maqolada navoiyshunoslik ilmining XX asr boshlaridagi taraqqiyoti haqida soʻz yuritiladi. Unda Alisher Navoiy ijodi, xususan, “Xamsa” asari haqida ilmiy tadqiqotlar olib borgan taniqli olimlar izlanishlari ilmiy tahlil etiladi, yangi davrlar ilk oʻzbek navoiyshunoslik ilmi rivojiga hissa qoʻshgan olimlar qarashlariga baho beriladi. XX asr birinchi yarmida davrning Alisher Navoiy dostonlari tahlili bilan bogʻliq yutuq va kamchiliklari oʻrganiladi.

Kalit soʻzlar: XX asr oʻzbek adabiyotshunosligi, mumtoz adabiy meros, navoiyshunoslik, Alisher Navoiy ijodi, xamsachilik anʼanasi, shakl va mazmun, masnaviy shakli, syujet va obraz, mavzu va gʻoya, badiiy-estetika.

НАУЧНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЯ АЛИШЕРА НАВАИ «ХАМСА» В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Усмон КОБИЛОВ

Профессор Самаркандского государственного
университета имени Ш. Рашидова, доктор
филологических наук (DSc)

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье рассматривается развитие навоистики в начале XX века. Представлен научный анализ исследований видных ученых, занимавшихся изучением творчества Алишера Навои, в частности, его произведения «Хамса», а также оцениваются взгляды ученых, внесших вклад в развитие узбекской навоистики в новую эпоху. Изучаются достижения и недостатки периода в анализе эпических произведений Алишера Навои в первой половине XX века.

Ключевые слова: узбекская литературоведческая литература XX века, классическое литературное наследие, навоистика, творчество Алишера Навои, традиция «Хамсы», форма и содержание, форма маснави, сюжет и образ, тема и идея, художественная эстетика.

SCIENTIFIC INTERPRETATION OF ALISHER NAVAI'S WORK "KHAMSA" IN THE EARLY 20TH CENTURY

Usmon KOBILOV

Professor of Samarkand State University
named after Sh. Rashidov,
Doctor of Philology (DSc)

ABSTRACT

This scientific article discusses the development of Navoi studies at the beginning of the 20th century. It provides a scientific analysis of the research of prominent scholars who conducted scientific research on Alisher Navoi's work, in particular, the work "Khamsa", and evaluates the views of scholars who contributed to the development of the first Uzbek Navoi studies in the new era. The achievements and shortcomings of the period in the analysis of Alisher Navoi's epics in the first half of the 20th century are studied.

Keywords: 20th century Uzbek literary studies, classical literary heritage, Navoi studies, Alisher Navoi's work, Khamsa tradition, form and content, masnavi form, plot and image, theme and idea, artistic aesthetics.

Kirish. Bugungi kunlarga qadar badiiy ijod olamida xamsanavislik singari mazmun va strukturaviy jihatlardan keng qamrovli adabiy hodisaga duch kelinmaydi. Sharq-islom madaniyati tarixida mavjud bo'lgan qissachilik, tafsirchilik kabi sohalaridan keyin badiiy tafakkur dunyosida masnaviy shakllarida yuzaga kelgan asarlar olam va odam muammolarini taftish etish borasida katta yutuq hisoblanadi. Ayniqsa, Sharq adabiyotida xamsa-beshlik turkumining an'ana sifatida vujudga kelishi badiiy-estetik tafakkur, falsafiy-axloqiy qarashlar hamda ijtimoiy-hayotiy masalalar negizida ulkan o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Natijada hayot va dunyoga boshqacha nazar bilan boqish, insonni koinot markazi sifatida anglash, ko'ngil va ruh erkinligini his etish voqelikka aylandi. Ayniqsa, "Xamsa" turkumi turli shakllarda, uslublarda vujudga kelib, insoniyatning ma'naviy-estetik va ruhoniyl-hissiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qildi. Gap shundaki, XX asr birinchi choragi tugab ikkinchi choragi boshlanishida mana shu an'analarga munosabatda murakkab holat kuzatiladi. Asr boshida yuz bergan tala-to'plar, sho'rolar davrining ilk qadamlari, hech bir qadriyatni tan olmaydigan manfur siyosat kirdikorlari mumtoz an'analarni o'z zug'umiga oldi. Biroq shunday qaltis vaziyatda ham adabiyot ilmi hayotdan chetda qolmadi, voqelik va ilm haqiqatini zamoniga moslashtirib bo'lsa-da, aytishga harakat qildi.

Asosiy qism. Sharq mumtoz adabiyoti haqida gap ketganda, ko'z o'ngimizga hazrat Alisher Navoiy fenomeni keladi, uning dostonlari va she'riyati namoyon bo'ladi. O'zbek adabiyoti kabi adabiyotshunosligi va badiiy-estetik qarashlari taraqqiyoti ham shu ulug' siymo bilan bog'liqdir. XV asr nafaqat o'zbek, balki jahon adabiy-falsafiy tafakkuri yuksalishida Alisher Navoiy ijodi va shaxsiyati muhim o'rin tutadi. Alisher Navoiy tavallud sanasining 500 yilligi arafalarida navoiyshunoslik xalqaro miqyos kasb eta bordi. Sobiq ittifoq davri adabiyot ilmining taniqli namoyondalaridan Sadriddin Ayniy, Olim Sharafiddinov, Evgeniy Eduardovich Bertels, Abduraxmon Sa'diy, Oybek, Hamid Olimjon, Maqsud Shayxzoda, Izzat Sultonovlar buyuk shoir haqida alohida tadqiqotlar yaratdilar. Ushbu navoiyshunoslik borasida yaratilgan tadqiqotlarda xamsachilik va Alisher Navoiy "Xamsa"si talqinlari yetakchilik qildi. Adabiyotshunos Olim Sharafiddinov, Sadriddin Ayniy ilmiy izlanishlari mahsuli bo'lgan "Alisher Navoiy" monografiyasining ham asosiy qismi mana shu masalaga bag'ishlanadi. Olim Sharafiddinov dastlab xamsa an'anasi haqida fikr yuritadi, keyin "Xamsa" asariga kirgan dostonlar to'g'risida alohida tahlillar olib boradi. Bu boshqa navoiyshunos va xamsashunoslar tadqiqot yo'nalishlarini takrorlamaydi. Sadriddin Ayniy "Alisher Navoiy", Izzat Sulton "Navoiyning qalb daftari" asarlarida shoir dostonlari alohida sarlavha va bo'limlarda tadqiq etilmaydi, balki ular bir faslda ochib beriladi. "Hayrat-ul abror" dostoni aynan shu nomdagi sarlavhada tahlil qilinadi. Keyinchalik navoiyshunoslik taraqqiyoti davomida Alisher Navoiyning har bir dostoni haqida maxsus tadqiqotlar

vujudga keldi. Akademik A.Qayumov har bir dostonga bag'ishlangan alohida monografiyalar yaratdi. Olim Sharafiddinov xamsa haqida so'z yuritganda Nizomiy Ganjaviy faoliyatiga urg'u beradi. U masnaviy-dostonchilikda Nizomiy Ganjaviy ko'rsatgan yuksak mahoratni olqishlaydi va xamsachilik an'anasi asoschisi sifatida "Sharq adabiyotini balandga ko'targanligini" ta'kidlaydi, "Nizomiydan so'ng "Panj ganj", "Xamsa" nomi berilgan bu beshta doston shoirlar orasida keng rag'bat qozondi. Shoirlar o'z kuchlarini sinash uchun Nizomiy "Xamsa"siga ergashib, "Xamsa"lar yaratdilar. Shoir Xusrav Dehlaviy va Abdurahmon Jomiylar yaratib qoldirgan "Hasht behisht" va "Haft avrang"lar xamsachilik tarixida yuksak san'at asarlari hisoblanadi". Adabiyotshunos Navoiy shu an'anani davom ettirib, o'zbek tilida "original va o'lmas" asar ijod etganligini qayd etadi. Olim xamsachilik haqida hozirgi kunlarda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan mulohazalarni o'rta tashlaydi. Uning e'tiroficha, "Nizomiy besh dostoni bilan "Xamsa" yaratish qat'iy bir tus olgan", "Adabiyot nazariyotchilari... "Xamsa" yozishning bir qancha qoidalarini ilgari surgan", "shoir asl mavzuga kirishmasdan oldin bir qancha ta'rif va tavsiflarni o'z ichiga olgan umumiy bir muqaddima – "debocha" yozishi...debocha tavhid, munojot, na't, me'roj ta'rifi, zamon podshohi madhi, so'z va so'z egalari ta'rifi, o'g'liga nasihat, kitob nazmining sababi kabi boblardan iborat bo'lishi kerak edi"[7.104]. Bu xamsachilik qoidalarida birinchi masala bo'lsa, ikkinchidan, keyingi davrlarda xamsa-beshlik janriga xos umumiy ta'riflar ham vujudga keldiki, unda g'oyaviy-badiiy jihatlardan o'zaro bog'langan dostonlar silsilasi ana shu beshlik janrini tashkil etishi qayd etiladi. Olim Sharafiddinov ham boshqa xamsashunoslar singari avvalo Alisher Navoiy "Xamsa"si tarkibiga e'tibor qaratadi. Unda xamsalar birinchi dostoni ijtimoiy-falsafiy, axloqiy-didaktik masalalarni o'z ichiga olgan hamda yagona syujet liniyasiga ega bo'lmagan asar bilan boshlanishi zarurligi an'ana qonuniyati ekanligi uqtiriladi. Shu nuqtai nazardan "Hayrat-ul abror" o'ziga xos falsafiy-didaktik doston bo'lib, zamonasining turli ijtimoiy-siyosiy masalalarini va shoirning ijtimoiy-axloq to'g'risidagi qarashlarini, muhokamalarini ifodalaydi"[7.105]. Sharqda bu tip falsafiy-axloqiy muammolar talqiniga bag'ishlangan asarlar silsilasi xamsachilik bilan birga alohida an'ana sifatida keng tarqalgan edi. Olim Sharafiddinov Sanoiy "Hadiqat ul-haqiqat", Nizomiy "Maxzanul-asror", Dehlaviy "Matlaul-anvor" va Jomiyning "Tuhfatul-ahror"larini tilga olib o'tadi. Ushbu asarlar kompozitsiyasida "Hayrat-ul abror" kabi an'ana mavjud edi. Adabiyotshunos doston poetik strukturasiga yaxlit tarzda izoh beradi. U "doston umumiy tradision muqaddima bilan boshlanadi. Bu muqaddima: hamd, to'rt munojot, besh na't, Nizomiy va Xusrav Dehlaviy madhi, Jomiy madhi, so'z ta'rifi, so'z va mazmun masalasi, Sulton Husayn madhi, ko'ngil ta'rifi, uch hayrat, Bahovaddin Naqshband madhi kabi bo'limlarni o'z ichiga oladi. Shoir bularning bir qismida diniy qoidalar to'g'risida so'zlaydi va o'z davrida rasmiy diniy ta'limot tusini olgan va so'fizmning bir tarmog'i bo'lgan naqshbandiylikka munosabatini bayon qiladi. Ayniqsa, munojot va hayratlar olamning paydo bo'lishi, insonning yaratilishi, uning yerda tutgan o'rni singari falsafiy masalalarga bag'ishlangandir. Ularda Navoiy so'fizmning dunyoga panteistik qarash konsepsiyasini beradi, "vujudi mutlaq", "husni mutlaq", "adam", "fano" terminlarining mazmunini obrazli ravishda ifodalaydi"[7.105]. Alisher Navoiy "Xamsa"si dostonlari Sharq-islom falsafasi, tasavvuf ta'limoti uchun ulkan epik manba ekanligi ilk navoiyshunoslikka ham ma'lum edi. Ayni e'tiroflarda masalaga xolis yondashilgan bo'lsa, sho'ro davrida bu haqiqatlar unutiladi, xamsa oddiy sarguzasht asarlar to'plami sifatida talqin etiladi. Natijada olam va odam mohiyatini chuqur aks ettirgan bu dostonlar poetikasi oddiy sharhdan iborat bo'lib qoladi. Adabiyotshunos: "konsepsiyaga binoan (doston mohiyati nazarda tutilgan), olami hodisot yuzaga kelmasdan avval mavhum "vujudi mutlaq" mavjud edi. U ayni zamonda husni mutlaq ham bo'lib, uning husni go'yo oyna edi. Sonsiz-sanoqsiz jilvasi bo'lgan bu husnning aksi olami hodisotni yuzaga chiqargan edi. Shuning uchun ashyolar olamining har biri "vujudi mutlaq" ko'zgusi va undan hissa. Bular orasida inson eng yuqori va mukammali bo'lib, o'zining aqli va idrok qobiliyati bilan ajralib turadi", - deydi [7. 105]. Ayni shu masalalarda, olam va odam mohiyatini Sharq tasavvuf falsafasi asosida anglashda, olim to'g'ri pozisiya egallaydi. Bu holat bir tomondan "Hayrat-ul abror" mazmuniga yo'l ochadi. "Biroq – adabiyotshunos, bu masalada ham Navoiy shariat dogmalariga, so'fizm mistikasiga qarama-qarshi boruvchi fikrlarni ilgari suradi"[7. 105], - degan fikrlarda islom va tasavvuf g'oyalarini xaspo'shlovchi sho'ro mafkurasi irodasini namoyon etadi. Aslida "yangicha hayot va qarashlar" ma'nosida qabul qilingan bu mafkura shariat va tariqatning

ma'naviy mukammal inson g'oyasiga butkul zid holat edi. Shu bois "nafsga qarshi kurashuvi (o'zlikni o'ldirishi), tarkidunyo qilishi, dunyoning huzur-halovatlaridan voz kechishi, o'limdan burun o'zini halok etishi" davr adabiyotshunosligida bo'lgani kabi Olim Sharafiddinov qarashlarida ham muntazam ta'kidlanadi. Bu komillik yo'lidagi ichki ehtiyoj, ruhoni mashq, nafs va dunyo kirdikorlaridan saqlanish, ruh va ko'ngil oromini ta'minlash uchun o'ziga xos tadbir ekanligi e'tibordan chetda qoladi. Shunday o'rinlarda yangi davr o'zbek adabiyotshunosligi bir qator yo'qotishlarga uchraganligi ko'rinadi va Alisher Navoiy ham "o'z zamonidagi diniy-tasavvufiy ta'limotlar ta'siridan qutulib ketmagan edi"[7.106] - degan yangilish xulosalarga olib keladi. Dunyo hayotida ham, insoniyat jamiyatida ham ma'naviy komillikning birdan-bir to'g'ri yo'li mana shu mumtoz zotlar va asarlar tayangan manbalar ekanligi ma'lum muddat xotiradan ko'tariladi. Shu ma'noda mumtoz siymolar va asarlar, xususan, "Hayrat-ul abror" haqida yangi sho'ro davri ilk qarashlari bilan bugungi kun nuqtai nazarlari jiddiy farqlanadi. Olim Sharafiddinov "Hayrat-ul abror" haqidagi qarashlarida ham murakkabliklar va ziddiyatlar ko'zga tashlanadi. Olim dastlab doston mohiyatini haqqoniy baholaydi va ayrim o'rinlarda hatto o'z fikrlariga qarshi mulohazalar yuritadi. Bu holat olimning Alisher Navoiy va umuman mumtoz adabiyotni chuqur tushunganini, biroq zamona zayliga ko'ra bor haqiqatlarni aytishga imkoni bo'lmaganligini ko'rsatadi. U doston haqida o'z qarashlarini aytib olish uchun ham ba'zi holatlarda "qizil mafkura"ga yon bosishga majbur bo'ladi. Alisher Navoiy "Xamsa"si o'zbek adabiy tanqidi fani uchun manba sanaladi. Olim "Hayrat-ul abror"dan ayni masalalarga doir fikrlarni e'tirof etadi. Masalan, shoirning "fasohat ahllari toji" Nizomiy, "qalami bilan Hind o'lkasini ziynatlagan" Xusrav Dehlaviy, "so'zining qasri shunday baland ko'tarilganki, unga falak kamand sololmaydigan" Jomiy tavsiflarini yoki badiiy so'z ta'rifidagi "so'z - ko'ngil qutichasi ichidagi javhardir" kabi mulohazalariga munosabat bildiradi. U bulardan tashqari badiiy shakl va mazmun haqida gapirib, "san'at asarining surati (shakli) qanday bo'lmasin, asli mazmun ekanini qayd etadi", "shakl va mazmun birligini e'tirof etadi"[O'sha manba.107] va hazrat Alisher Navoiyning qimmatli she'riy misralarini keltiradi:

*Nazmda ham asl anga ma'ni durur,
Bo'lsun aning surati harne durur.
Nazmki ma'ni anga marg'ub emas,
Ahli maoni qoshida xo'b emas...*

Alisher Navoiyning "ma'ni" (mazmun) va "surat" (shakl) haqidagi bu fikrlari keyinchalik ham adabiyotshunoslik darslik va qo'llanmalarida doimo takrorlanib keldi. Olim Alisher Navoiyning temuriy shoh-sultonlarga bag'ishlangan madhlarini xotirlash bilan "Hayrat-ul abror" asari ijtimoiy maqomga egaligini eslatadi. U dostonni muqaddimadan so'ng asosiy mavzuni ichiga olgan yigirma maqolotda tahlil etadi. "Shoir bu maqolotlarda podshohlar, ruhoniylar, adolat, muruvvat va saxiylik, odob va kamtarlik, qanoat, insof, vafo, bir-biriga yordam berish, ishq, rostgo'ylik, ilm va olimlar, qalam va kotiblar, xalqqa xizmat qiluvchilar, mehnatkashlar, johillar, mayho'rlar, xudbinlar, firibgarlar, xoinlar, dunyoviylik, bahor, hayotni sevis va boshqalar to'g'risida so'zlaydi" [7.108]. Doston maqolotlarida bayon etilgan fikr-qarashlar umuminsoniy va hayotning doimiy masalalariga tegishli bo'lgani uchun ham ular tahlilida olim o'zini erkin his etadi. Bu talqinlarda adabiyotshunos mafkura tazyiqidan ozorlanib fikr yuritmaydi. Olim ko'proq dostonga xos struktura, janriy-mazmuniy o'ziga xoslik, an'anaviylik, maqolotlar g'oyasi kabi masalalarni taftish etishga harakat qiladi. Bu o'z vaqti adabiy-estetik qarashlari uchun ham, keyingi navoiyshunoslik ilmi taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega edi. Shu ma'noda bu qarashlar yangi navoiyshunoslik ilk bosqichlarda ham ancha samaralarga erishganligini tasdiqlaydi. Doston an'anaviy "debocha"sig'a kiritilgan hamd, na't, munojot, vass, me'roj, so'z va qalam ta'rif, ustoz-u salaflar e'tirofi kabi masalalar talqinida chuqur tahlil va tavsiflarni bermaydi. Bu holat XX asr boshlari adabiyotshunos olimlar qarashlarida ayni mavzu tadqiqi uchun imkon berilmaganligini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan adabiy-estetik qarashlarda xamsachilik va "Xamsa" dostonlari yaxlit matn sifatidagi tadqiqi amalga oshmay qoldi. Bu esa "Xamsa" poetikasi uchun dalzarb masalaga aylandi. Olim Sharafiddinov bu jihatdan ma'lum ma'noda o'z fikr-u qarashlarini aytib o'tishga jur'at etganligi seziladi.

Sharq mumtoz adabiyotida bo'lgani kabi Alisher Navoiy ijodiyotida ham "Farhod va Shirin" mavzusi yetakchi o'rinni egallaydi. Bu mavzu mumtoz adabiyot badiiy olami talqinlarida nisbatan mo'tadil voqelik sanaladi. Shu bois avom va xoslar uchun bir darajada qabul qilinadi. Jahon adabiyot ilmi bu mavzuni Alisher Navoiy buyuk "Xamsa"si tadqiqi doirasida ham, alohida obyekt sifatida ham muntazam o'rganib kelmoqda. Chunki xamsanavislik va Alisher Navoiy "Xamsa"si dunyo badiiy-estetik tafakkuri, ma'naviyati uchun o'lmas manba hisoblanadi. O'zbek adabiyotshunosligi va manbashunosligida "Xamsa" dostonlari, xususan, "Farhod va Shirin" haqida ilk bor keng miqyosda mulohaza yuritgan adabiyotshunos Olim Sharafiddinov sanaladi. U XX asr 30-yillari navoiyshunoslik ilmining ko'zga ko'ringan vakillaridan edi. Olim Sharafiddinov ilmiy tadqiqotlarida Alisher Navoiy ijodi, jumladan, "Xamsa" talqini asosiy mavqe tutadi. Bu tadqiqotlarning e'tiborli va bugungi kunda ham ahamiyatini saqlab qolgan tomoni shundaki, olim "Xamsa" bo'yicha ilmiy kuzatishlarida har bir dostonni o'ziga xos bo'lgan bir badiiy tahlil metodi asosida yoritadi. Masalan, "Hayratul-abror" falsafiy-didaktik, "Farhod va Shirin" sotiologik tahlil, "Layli va Majnun" ruhiy-psixologik, "Sab'ai sayyor" struktural va qiyosiy-tipologik, "Saddi Iskandariy" tarixiy-qiyosiy tahlil usullarida tadqiq etiladi. Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoni "Xamsa"da hajm jihatdan "Saddi Iskandariy"dan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Bu tip asarlar "Xusrav va Shirin" yoki "Shirin va Xusrav" tarzida nomlangan bo'lib, uning o'rin olishi an'anaga binoan joylashgan. Shu o'rinda aytish kerak, mavzuning Alisher Navoiy talqinida "Farhod va Shirin" tarzida o'zgarishi nafaqat xamsachilik, balki butun mumtoz badiiy tafakkurda ulkan yangilanish bo'ldi. Sharq adabiyotida "Farhod va Shirin" dostonigacha va dostonidan keyingi badiiy talqinlarda yangicha ruh va poetik obrazlar yuzaga keldi. Buni birgina mumtoz she'riyat misolida ham ko'rish mumkin. Chunki mumtoz lirikada Xusrav va Shirin talmih-tamsillari o'rnini Farhod va Shirin egalladi. Badiiy ijodda Farhod asosiy obraz, bosh qahramon sifatida keng ko'lamda tasvirlana boshlandi. Bu ulug' shoir Alisher Navoiyning xamsachilik va mumtoz poetika taraqqiyotidagi kashfiyotlaridan biri edi. Adabiyotshunos "Xamsa"ning boshqa dostonlariga nisbatan "Farhod va Shirin" tahliliga ko'proq e'tibor qaratadi, ya'ni dostonni kengroq tahlil qiladi. Alisher Navoiy "Xamsa"si tarkibidagi dostonlar hamd, na't, munojot, so'z va qalam vasfi, salaflar va ustozlar, temuriy sulton-u shahzodalar ta'rif-tavsiflarini o'z ichiga olgan muqaddimalar bilan boshlanadi. Shu o'rinda "Bilmillohir rahmonir rahim" ta'rifi va sharhi hamda ayrim dostonlardagi "vasflar" ham adabiyotshunos e'tiboridan chetda qolganligini aytish kerak. Olim Sharafiddinov dostonlar muqaddimasiga kiruvchi bu janriy shakllarni har gal ham tahlilga tortishni zarurat deb bilmaydi. U asosan "Hayrat ul-abror" dostoni tahlili jarayonida, qisman "Sab'ai sayyor"da masalaga doir muayyan fikr yuritadi. Xuddi shunday "Farhod va Shirin" tadqiqida mavzu talqini an'anasiga haqida to'xtalgach, to'g'ridan-to'g'ri doston syujeti bayoni va obrazlari ta'rifiga o'tadi. Asl haqiqatga ko'ra, Alisher Navoiy olam va odam, Haq va iymon, jamiyat va inson, dunyo va oxirat, borliq va yo'qlik, jaholat va ma'rifat, ma'ni va mohiyat kabi muhim masalalar yuzasidan badiiy-estetik, falsafiy-irfoniy qarashlar muqaddimalarda aytiladi. Shoir dostonlari, shuningdek, lirik merosida ayni mavzu shu qadar baland tafakkur quvvati va yuksak badiiy ruh bilan tavsif etiladiki, bu talqinlar mumtoz poetika uchun ham, navoiyshunoslik uchun ham ulkan ma'rifat manbai sanaladi. Shuningdek, "Xamsa" dostonlarida keltirilgan nasriy parchalar ham ko'pincha adabiyotshunoslar e'tiboridan chetda qoladi. Vaholangki, ayni adabiy parcha-lavhalarda ham hayot va ilohiyot, inson va dunyo, she'r va shoir, shoh va darvesh, so'z va qalam, ma'ni va surat va hokozolar bilan bog'liq nihoyatda muhim qarashlar, ta'rif-u tavsiflar beriladi. Bu vasflar doston poetikasida katta o'rinni egallash bilan birga kompozision yaxlitlik uchun ham xizmat qiladi. Bunday parchalar boblar ta'rifi o'rnida kelib, u yoki bu bobning mazmun-mohiyatni belgilab beruvchi kalit vazifasini bajaradi. Alisher Navoiy "Farhod va Shirin" dostonida Jomiy ta'rifidan oldin shunday epik lavha kiritadi: *"Hazrati shayxul-islomiy mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy (modda zillahu) madhidakim bu labtashnai vodiya hayratqa muningdek ma'ni bodasining jomi aning himmati mayxonasining suvchilaridin dam-badam to'ldi va aning duosi piyolasining soqiylaridin labolab bo'ldi"*. Bunda keltiriladigan ta'rifning mohiyati muxtasar jamlanadi. Shuning uchun bu parchalar doston arxitektonikasida zarur vazifani bajaradi. Adabiyotshunos Sharq mumtoz adabiyotining bu kabi an'analarini chuqur anglagan, biroq bu borada o'z qarashlarini erkin bayon etishiga sho'ro davrining manfur siyosati mone'lik qilgan ko'rinadi. Shu nuqtai nazardan Olim Sharafiddinov

qarashlarida masala talqini umumiy tarzda aytiladi yoki tahlil jarayoniga jalb etilmaydi. Milliy istiqlol yillaridan boshlab o'zbek adabiyotshunosligi ushbu mavzu doirasida ancha salmoqli ilmiy tadqiqotlar olib bordi va mana shu bo'shliqni to'ldirishda ilmiy izlanishlar davom etmoqda. Demak, XX asrning 20-30 yillari o'zbek adabiyotshunosligi va navoiyshunosligida diniy-irfoniy mavzular tadqiqi borasida samarali ilmiy ishlar olib borishga imkon bo'lmaganligi yaqqol ko'rinadi. Biroq, Yevropa va rus adabiyotshunosligida Sharq mumtoz va tasavvuf adabiyoti poetik olami bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda o'zgacha manzaralar kuzatiladi. Olim Sharafiddinov xamsanavislik xususida fikr yuritganda Alisher Navoiy "Xamsa"si, xususan, "Farhod va Shirin"dagi syujet va obrazlarning xalqona talqinlari borasida ham o'z mulohazalarini bildirib o'tadi. Adabiyotshunos "Farhod va Shirin" haqida to'xtalib, "xalq orasida bu asarning juda ko'p turli qo'lyozmalariga uchrash mumkin. Xalqimizda bu asarga bo'lgan muhabbatni ko'rgan shoirlar, yozuvchilar uni soddaroq til bilan yangidan ishlab chiqishni, nasrga aylantirishni yoki butunlay yangidan "Farhod va Shirin" dostoni yaratishni lozim ko'radilar. Bunday asarlardan Umar Boqiyning "Qissai Farhod va Shirin"i, Mahzunning "Farhod – Shirin"ini, "Xamsai benazir"dagi "Nasri Farhod – Shirin"ni ko'rsatish mumkin. XX asrning ikkinchi yarmida litografiya usuli bilan nashr etish paydo bo'lgandan so'ng "Farhod va Shirin" yana ko'proq xalq orasiga tarqala boshladi. Bu dostonga bo'lgan talabni ko'rgan kitob savdogarlari bir necha yil orasida uni ko'p nusxa va variantlarda bostirib sotdilar", - deydi. Olim "Farhod va Shirin" nafaqat badiiy, balki xalq tafakkuri uchun xizmat qilganligini ko'rsatib beradi. Olim Sharafiddinov "Xamsa" dostonlari talqinida badiiy ijod qonuniyatini chuqur his etgan adabiyotshunos sifatida ko'rinadi. Ma'lumki, bu dostonlar qahramonlari yer yuzining turli o'lkalari va xalqlari hayoti bilan bog'lanadi. Ularda voqealar Chin, Arman, Yunon, Yaman, Xorazm, Eron, Ajam, Arab, Rum, Xuroson, Movaunnahr, Samarqand va boshqa yurtlarda sodir bo'ladi, qahramonlar ham xilma-xil xalqlar vakillaridan hisoblanadi. Bu badiiy adabiyot uchun o'ziga xos bo'lgan bir poetik hodisadir. Badiiy ijod qonuniyatiga ko'ra, asar tarixiy mavzuda bo'lsa ham zamonaviy, qahramonlar jahoniy bo'lsa ham milliy ruh kasb etadi. Bu holatni o'z vaqtida Aristotel ham, Belinskiy ham qayd etgan edilar, Sharq mutafakkirlari ham shu fikrdadirlar. Shu azaliy va abadiy qonuniyatni hisobga olgan Olim Sharafiddinov "Xamsa" qahramonlarida o'zbek xalqi obrazlarini, ta'rifi va tasviri berilgan o'lkalarda mamlakat tarixini ko'radi. U "Farhod va Shirin" voqealari va obrazlari talqiniga shu tariqa yondashadi. Olim Sharafiddinov "Farhod va Shirin" dostoni mohiyatida birinchi navbatda "zulm bilan adolatning, ma'rifat bilan zulmatning kurashi"ni ko'radi. U asar qahramonlarini ham ikki qutbda talqin etadi. Farhod, Shirin, Shopur, Mehinbonu, Bahromni ma'rifat va adolat, vafo va sadoqat timsollari deb biladi. Ularga qarshi Xusrav, Sheruya, Yosuman, Buzurgumid singarilarni zulm va zulmatga qiyoslaydi. Dostonda muhim g'oyaviy-badiiy funksiyalar bajargan afsonaviy obraz-detallarga alohida ahamiyat beriladi. Ulardan Suqrot, Sulaymon uzugi, Yosuman, ajdaho, oyna, xat, dev va boshqalarni aytish mumkin. Shu bilan birga bu ifodalar ildizlari qadimgi og'zaki (ajdaho, dev) va yozma manbalar (Suqrot, Yosuman), diniy-didaktik qarashlarga (Sulaymon uzugi) borib bog'lanishini aytib o'tish lozim. Bundan ko'rinadiki, "Farhod va Shirin" dostoni badiiy olami rang-barang obrazlarning bir mantiq asosida uyg'unlashgan poetik ifodasi hisoblanadi. Bu holat Alisher Navoiy dahosi, badiiy mahorati va tafakkur kashfiyoti cheksizligini namoyon etadi. Olim Sharafiddinovning "Farhod va Shirin" va umuman "Xamsa" dostonlariga munosabatida, fikrimizcha, davr ijtimoiy hayoti, adabiy-estetik qarashlari talablariga moyillik tufayli sotiologik talqin yetakchilik qiladi. Hatto, bu holat olim qarashlarida "Farhod va Shirin"dagi ishq masalasi talqinida ham aks etadi. Adabiyotshunos dostonning ikkinchi bir yo'nalishini ishq tasvirida deb biladi. U bir o'rinda "Navoiyning dostoni boshdan-oyoq ishq-muhabbat bilan sug'orilgan. Shoir bir-birlarini sevuvchi kishilarning porloq, unutilmas obrazlarini yaratdi. Navoiy fikricha, ishq kishidagi yaramas sifatlarni kuydirib, tozalovchi bir o'tdir. Bu muhabbatni boshidan kechirgan kishi, ma'naviyati mukammal kishilar qatoriga o'tadi. Ishq kishining shaxsiyatini baland darajaga ko'taradi. Shuning uchun Navoiy ko'nglida dardi yo'q, haqiqiy ishq-muhabbat tuyg'ulariga yot kishilarni jonli, turmushda harakat qiluvchi, baxt-saodat uchun kurashuvchi, ko'ngli pok kishilardan hisoblamaydi", - deydi. Shu nuqtai nazardan 30-yillar adabiy-estetik qarashlarida "Farhod va Shirin" dostoni barkamol shaxs, vafo va do'stlik, ishq va muhabbat tarannum etilgan asar sifatida o'rin egalladi.

Xullas, Alisher Navoiyning “Xamsa”si, xususan, “Farhod va Shirin” dostoni mumtoz va umuman badiiy adabiyotning poetik jihatdan mukammal namunasidir. Alisher Navoiy ijodi singari “Xamsa” asari ham yaratilgan davridan boshlab adabiyotshunoslik ilmining diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Adabiyotshunos Olim Sharafiddinovning qarashlari ham ana shu yo‘ldagi bir muvafaqqiyatli bosqich hisoblanadi. Shunga ko‘ra, boqiy “Xamsa” singari bu noyob obida haqida bildirilgan xolis fikr-qarashlar har doim o‘z qimmatini saqlab qoladi.

Ma‘lumki, “Layli va Majnun” mungli ishq qissasi Sharq, xususan, o‘zbek adabiyotining milliy va olamshumul mavzularidan bo‘lib qolmasdan, mumtoz badiiy tafakkur olami epik va lirik talqinlarida nihoyatda ko‘p murojaat etiladigan an‘ana ham hisoblanadi. O‘zbek va umuman badiiy adabiyotda ushbu mavzu talqini masalasida ham adabiy jarayonning boshqa hodisalari singari hazrat Alisher Navoiy ijodi yaqqol yetakchi o‘rinni egallaydi. Chunonchi, mumtoz adabiyot poetikasini ishq talqinisiz tasavvur etib bo‘lmaganidek, uning badiiy ifodasi uchun “Layli va Majnun”dek majoziy va ilohiy tamsilni ham uchratib bo‘lmaydi. Jahon adabiyotida mavjud bo‘lgan Farhod va Shirin, Bahrom va Dilorom, Vomiq va Uzro, Rome va Juleto, Vis va Romin, Yusuf va Zulayho, Tohir va Zuhro kabilarda ham ishq talqini yuksak maqomlarda jo‘shqin ifoda etiladi. Biroq maqsad-muddao va ruhiy taftish masalalarida “Layli va Majnun” aynan ishq talqiniga xoslanganligi bilan boshqa shu tip asarlardan bir qator poetik xususiyatlari bilan ajralib turadi, “Layli va Majnun” turkumidagi qissa va dostonlardan asosiy maqsad, avvalo, ilohiy ishqni tarannum etishdir, Layli esa ilohiyotning maxzari”dir. “Layli va Majnun” dostoni xamsanavislik tarixida Mavlono Abdurahmon Jomiy qalamiga mansub “Haft avrang”dan boshqa xamsalar tarkibida uchinchi o‘rinda keladi hamda nisbatan kichik hajmga ega egaligi bilan xarakterlanadi. Xusrav Dehlaviy “Majnun va Layli”sidan tashqari deyarli barcha ijodkorlarda “Layli va Majnun” tarzida yuritiladi. “Xamsa”lar tarkibidagi dostonlarni oladigan bo‘lsak, ularning turlicha nomlarda ekanligiga guvoh bo‘lamiz: “Mahzanul-asror” yoki “Hayratul-abror”, “Xusrav va Shirin” yoki “Farhod va Shirin”, “Haft paykar” yoki “Sab’al sayyor”, “Iskandarnoma” yoki “Saddi Iskandariy” kabilar. Bu holat asarlar hamda an‘anaviy syujetlarga yangicha ruh berish, betakror talqinlarni yuzaga chiqarish va o‘zgacha poetik maqsadlarni amalga oshirish uchundir. Shunga ko‘ra, “Layli va Majnun” dostoni mavzusi hamda syujetining o‘zi majoz va haqiqat ifodalari uchun yangi-yangi poetik ma’nolar taqdim eta olish imkoniyatiga egaligi bilan ham xamsachilikda o‘ziga xoslik kasb etadi. Doston syujet-sarguzashti badiiy talqini qaysi ohangda qabul etilishiga qarab rang-barang va serqatlam ma’nolarni yuzaga chiqaradi. Unda kimdir majoziy, kimdir ilohiy, kimdir dunyoviy, kimdir uxroviy masalalar talqinini kashf etadi. Shu nuqtai nazardan “Layli va Majnun” dostoni haqida ilk sho‘ro davri adabiy qarashlari e‘tiborga sazavordir. Doston Alisher Navoiy “Xamsa”sining uchinchi va boshqa asarlariga qaraganda hajm jihatidan nisbatan kichigi sanaladi. Shu bugunga qadar navoiyshunoslikda mavzu tadqiqi adabiyotshunoslarning doimiy diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Jumladan, yangi davr adabiyotshunoslaridan Olim Sharafiddinov “Alisher Navoiy hayoti va ijodi” monografik tadqiqotining “Layli va Majnun” mavzusi talqiniga bag‘ishlangan faslida doston g‘oyaviy-badiiy olami haqida so‘z yuritadi. Olim Sharafiddinov xamsanavislik va Alisher Navoiy “Xamsa”sini chuqur tahlil etgan ilk navoiyshunoslardan ekanligini aytish lozim. Olim “Xamsa” dostonlari muqaddimasi (hamd, munojot, na‘t, me‘roj, so‘z ta‘rifi, ustoz va shohlar e‘tirofi) haqida so‘z yuritgan holda “Layli va Majnun” dostonidagi shu an‘anaga to‘xtalmaydi. Shu o‘rinda har bir doston bitta badiiy matn ekanligini, shu matn kompozitsiyasini qismlar ro‘yobga chiqarishini hamda matnlar g‘oyaviy-badiiy, mantiqiy yaxlitligi “Xamsa”ni tashkil etishini qayd etish kerak. Olim Sharafiddinov fikricha, Alisher Navoiy bu dostonda katta ijtimoiy muammolar talqinini o‘rtaga tashlaydi. Unda boylik va kambag‘allik munosabatlari, kishining qimmat, shaxs taqdiri, inson erki va ozodligi tasvirlanadi. Adabiyotshunos “Layli va Majnun” dostoniga baho berib, uni “ulug‘ Shekspirning “Romeo va Juleta” asari kabi butun dunyo adabiyotining bebaho durdonalaridan” ekanligini ta’kidlaydi. O‘zbek adabiyotshunosligida bu ikki buyuk asar qiyosiy tahlil etilganligi ham olim fikr-qarashlari davom etayotganligini ko‘rsatadi. O.Sharafiddinov “Layli va Majnun” dostoni talqinida “tush” va “xat” epizodlariga alohida e‘tibor qaratadi. Shu bilan birga “kiyik-ohu” timsollarini Majnun xarakterini ochib berishda tutgan o‘rnini tahlil jarayonida ko‘rsatib o‘tadi. Bunda badiiy asar tahlilida detal va unsurlar muhim ekanligiga ishora qiladi. Olim Sharafiddinov qarashlari hozirgi

adabiyotshunoslik uchun ham manba bo'la olishini namoyon etadi. Olim Sharafiddinov mavzuning irfoniyy-falsafiy jihatlaridan ko'ra, ruhiy-psixologik va realistik tomonlari talqinini ko'proq tahlilga tortadi. Bu, xususan, dostonning kirish qismidagi an'anaviy tavsiflarga murojaat etilmaganligida ham ko'rinadi. Shu qatori asar voqeliklar asosida tavsif etilishi va qahramonlar tipik vaziyatlarda talqin etilishida ham davr bo'hronlarining ta'siri sezilib turadi. Olimning qarashlaridan saboq ham, bahs ham chiqarish mumkin. Gap shundaki, ko'p ma'nolilik asrlar davomida o'z mumtozligini saqlab kelayotgan barcha asarlar uchun asosiy xususiyat hisoblanadi. Olim "Layli va Majnun" haqida ilk taassurotlarini, davr mafkurasi talab etgan badiiy-estetik talablar asosida qarashlarini o'rta tashlaydi, xos adabiyot namunasi sifatida talqin etilishini esa keyingi avlodlar hukmiga havola etadi. Shu nuqtai nazardan Alisher Navoiy "Layli va Majnun" dostoni poetikasi haqidagi adabiyotshunos Olim Sharafiddinov qarashlari muayyan bir bosqich vazifasini o'taydi. Asar haqida mana shu talqinlar tadrijini bilmasdan, "Layli va Majnun" va umuman xamsachilik to'g'risida to'laqonli xulosalarga kelib bo'lmaydi. Olim Sharafiddinov Alisher Navoiy yaratgan nodir asarlar, jumladan, "Layli va Majnun" dostoniga o'z davri adabiyotshunosi sifatida baho beradi. Uning qarashlaridagi ba'zi chegaralangan jihatlar esa sho'ro siyosatining madaniy merosga munosabati talablari natijasi edi. Shunga qaramasdan olim asarni tahlil etganda ilmiylik, haqqoniylik tamoyillariga amal qiladi. Olim qarashlaridagi teranlikka Alisher Navoiy ijodiga xos hayotiylik kuch bag'ishlaydi. Olim Sharafiddinov "Alisher Navoiy hayoti va ijodi" monografiyasida "Xamsa" dostonlarini sinchiklab tahlil qiladi. "Layli va Majnun" dostonini Shekspirning "Romeo va Juletta" asari kabi jahon adabiyotining bebaho durdonalaridan biri, deb ta'kidlagan bo'lsa, "Sab'ai sayyor" dostonini "...ajoyib she'riy roman" deydi. Olim Sharafiddinov o'z tahlilida mavzuda go'zallik, jo'shqin lirizm va mantiqiy ravshanlikning doston syujeti, kompozitsiyasi va tsavirlarida aniq namoyon bo'lganligini qayd qiladi. Asar qahramonlari Bahrom bilan Dilorom atrofidagi voqealarga va bahromning shanba kuni musofirdan ajoyib oshiqona hikoya tinglaganligiga qisqacha to'xtaladi. Oxirgi yettinchi hikoya bayoniga kengroq o'rin bergan. Dostonning umumiy g'oyaviy yo'nalishini belgilovchi asosiy nuqta – vafosiz dunyoda yaxshi nom qoldirish. Baxrom xarakteri murakkab va ichki qarama-qarshiliklarga boy, asosan ehtirosli oshiq sifatida gavdalansa, Dilorom vafodorlik va sofdillik timsoli ekanligi matniy misollar yordamida tahlillangan. Olim Sharafiddinov "Sab'ai sayyor" dostonidagi Baxrom tinglagan yettita hikoyatning hammasini tahlilga tortib, ularning mavzuiy rang-barangligi bilan birga ularda shoir qo'llagan badiiy san'at vositalarini ham dalillar orqali ko'rsata olgan. Olim Sharafiddinov bu hikoyatlarning xuddi xalq ertaklaridagi kabi samimiylik, soddalik, chuqur optimizm ruhi bilan sug'orilganligini bayon qiladi: "Xalqni, uning ijodiyotini otashin muhabbat bilan sevgan Navoiyning o'z dostonida xalq og'zaki ijldiyotidan foydalangani, ularni qaytadan ishlagani shubhasizdir. Zotan, hikoyalardagi fantastika va baxtli yechim shuni quvvatlaydi". Haqiqatan ham "Xamsa" dostonlari qahramonlari Farhod va Shirin, Layli va Majnunlar o'z tilaklariga erisha olmasdan halokatga uchrashsa, hikoyatlardagi qahramonlar esa xuddi ertaklardagidek o'z orzu-niyatlariga erishib baxtli bo'lishadi. Alisher Navoiy hikoyalarida maxsus sirlik va fantastikaga keng o'rin bergan. Hikoyalarning syujet to'qimasi, qahramonlar muhiti fantastika bilan boyitilgan. Olim Navoiyning "Sab'ai sayyor" dostonida ishlatilgan o'xshatishlar, majozlar, mubolag'alar, talmih, tardu aks kabi she'riy san'at vositalarini misollar orqali ilmiy va amaliy nuqtai nazardan nozik tahlil qilgan. Dostonda an'anaviy obrazlar ahamiyatli o'rin tutishini, ular o'z vazafasini, beradigan natijasi jihatidan butunlay yangiligini ta'kidlaydi. U "Baxrom Go'r obrazi va "Sab'ai sayyor" to'g'risida" nomli alohida tadqiqot ham yaratgan. Maqola Alisher Navoiyning "Sab'ai sayyor" dostoni nashriga yozilgan "Bosh so'z". Tadqiqotda Bahrom obrazining fors-tojik va o'zbek adabiyotida yaratilish tarixi tahlil qilingan. Firdavsiyning "Shohnoma"sida qalamiga olingan Bahrom va Ozoda obrazlari haqida gapirib, Nizomiy yaratgan asarda Bahrom va Fitna obrazlarini, Xusrav Dehlaviy asaridagi Bahrom va Dilorom obrazlarini bir-birlariga qiyoslagan holda tahlil qiladi. Dostonlardagi an'anaviylik bilan birga o'ziga xos originaliklarni, detal va holatlar (Bahromning Fitnani sarkardaga o'ldirish uchun topshirishi, Fitnaning tirik qolib, ho'kizni ko'tarib zinalardan ko'tarilish voqealari, Dehlaviyda esa Diloromning dehqonga yo'liqishi, musiqa bilan kiyiklarni o'ldirib tiriltirish voqealari)ni ko'rsatib o'tadi. Tadqiqotda Nizomiyning "Haft paykar" ("Yetti go'zal")i bilan Xusrav Dehlaviyning "Hasht behisht" ("sakkiz jannat") dostonlarining syujeti taqqoslanish jarayonida farqli

va o'xshash jihatlar to'g'ri ko'rsatilgan. Ya'ni, Nizomiy asarida davlat, xalq, adolat haqidagi masalalar bayon qilinsa, Xusrav Dehlaviy asarida bularga kam e'tibor berilgan. "Haft paykar"ning asosida qahramonni psixologik ochish, uning harakati, xarakterini ochib beruvchi voqealar tursa, "Hasht behisht"da psixologik tahlilga kam o'rin ajratilib, syujetida unchalik murakkablik yo'qligi, kitob bir necha mustaqil hikoya tipida bo'lib, ularni birlashtiruvchi asosiy voqea ikkinchi planda qolib ketganligi aytiladi. Xusrav Dehlaviy asarining yangiligi ko'proq she'riy tilga e'tibor berilganligida bo'lib, metaforalar, majozlar, xilma-xil kinoyalar asarga ajoyib jonlilik va rang-baranglik bag'ishlaydi. Olim Sharafiddinov "Sab'ai sayyor" dostonini jahon adabiyoti xazinasining yirik durdonalardan ekanligini ta'kidlaydi.

Sharq xamsachilik an'anasida Iskandar Zulqarnayn obrazi talqini bilan bog'liq mavzu alohida o'rin tutadi. Sharq mumtoz adabiyotda mavzu ifodasiga bag'ishlab asarlar yaratilgani singari adabiyotshunoslik ham bu borada jiddiy tadqiqotlarni amalga oshirgandir. O'zbek mumtoz adabiyotida ushbu mavzu talqinining olamshumul ifodasi hazrat Alisher Navoiy ijodi orqali namoyon bo'ladi. Shu bois mavzu navoiyshunoslik ilmining doimiy e'tibor nazarida bo'lib kelmoqda. Olim Sharafiddinov ta'kidlaganidek, bu mavzu Sharq adabiyotida o'ziga xos ijodiy an'ana bo'lib, ijodkorlar Iskandar Zulqarnayn obrazi orqali ijtimoiy adolat, komil jamiyat masalalarini ifodalab berganlar. Gap shundaki, tarixda ham, adabiyotshunoslikda ham Iskandar Zulqarnayn shaxsi va obrazi haqida munozarali qarashlar hukm surib keladi. Shu bahsli masalalardan biri yunon lashkarboshisi Aleksandr Makedonskiy va muqaddas Qur'onda zikr etilgan Iskandar Zulqarnayn siymosidir. Sharq adabiyotida an'ana sifatida tasvir etilgan Iskandar obrazi, fikrimizcha, Qur'on zikri bilan boshlanadi. Chunki Sharq mumtoz adabiyotida, xususan, forsiy va turkiy tillarda Iskandar Zulqarnayn obrazi ifoda etilgan ko'plab tur asarlar silsilasi mavjudki, ularda asosan shu muqaddas manba oyatlariga ishora seziladi. Shu boisdan ham Sharqda an'ana bo'lib kelgan "payg'ambarlar qissalari"da Iskandar qissasiga murojaat etiladi. Bundan tashqari Alisher Navoiy talqinda "sad-devor" masalasiga e'tibor qaratib, u Qur'onda zikr etilgan oyatni yodga keltiradi. Chunki Qur'onda Iskandar tilga olinganda asosan mana shu "sad-devor" tilga olinadi. Alisher Navoiy dostonini "Saddi Iskandariy" deb ataydi. Shuning o'ziyoq to'g'ridan-to'g'ri muqaddas talqinga ishoradir. Ma'lumki, Qur'onda qayd etilgan yigirma besh payg'ambar siymo bilan Iskandar nomi ham uchraydi. Albatta, bu o'rinda Iskandar payg'ambar siymo emas, balki ulug' shoh, donishmand va hikmat egasi sifatida talqin etiladi. Alisher Navoiy ham uni tarixan buyuk siymolar qatorida ta'riflaydi. Nosiruddin Burxonuddin Rabg'uziy o'zining "Qissasi Rabg'uziy" asarida Iso payg'ambar qissasi davomida "Zulqarnayn qissasi"ni keltiradi. Bu qissada Iskandar hayotiga oid qiziqarli lavhalar taqdim etiladi, Iskandar butun olamni boshqargan to'rtta jahongirdan biri deyiladi. Iskandar Zulqarnayn xususida Ajam-Eron shohlari tarixi ("Tarixi muluki ajam") bitilgan asarlarda ham mufassal fikrlar yuritiladi. Olim Sharafiddinov "Ulug' Firdavsiy o'zining "Shohnoma"sida Eronning afsonaviy qahramonlari qatorida Iskandarning qilgan ishlarini tasvirlaganidek, shoir Nizomiy ham uning haqida "Iskandarnoma" nomli tugallangan badiiy asar yaratib, Iskandar obrazini o'ziga xos yo'sinda talqin qilgan, yunon lashkarboshisini kishilarning baxt-saodat yo'lida qayg'uruvchi oqil va dono qahramon sifatida kuylagan edi. Nizomiydan keyin Iskandar mavzusida yana qator dostonlar yaratildi. Ular orasida Xusrav Dehlaviyning "Iskandarnoma"si, shoir Jomiyning "Xiradnomai Iskandariy" nomli asarlari adabiyot tarixida alohida o'ringa egadirlar", - deydi. Demak, Sharqda Iskandar siymosi badiiy talqini uchun ikki yo'nalish va an'ana, ya'ni payg'ambarlar qissalari va tarixiy-badiiy asarlar manba sanaladi. Bunday shaxslar esa tarix va adabiyot uchun kamyob hisoblanadi. Shu o'rinda aytish kerakki, birinchidan, adabiyotshunos Iskandar Zulqarnayn obrazi talqini "Shohnoma" orqali badiiy adabiyotga kirib kelganligiga ishora qilmoqda. Qadim yunon voqeliklari asosida bitilgan "Iskandar haqida roman" ("Roman ob Aleksandre") asari ham mavjuddir. Bu Iskandar obrazi qaysi asar yoki qanday talqin bilan adabiyotda muqim o'rin egallagani muammosini ham paydo qiladi. Shu ma'noda Olim Sharafiddinov qarashlari haqiqatga yaqindek ko'rinadi. Ikkinchidan, bir mavzuda bo'lsa-da, asarlarning nomlanishidagi o'ziga xoslik ham ijodkorlar badiiy niyati bilan bog'liq ravishda asar poetik olamida betakrorlik mavjudligini ko'rsatadi. Asar tahlilini kompozisiyaning mana shu komponenti, ya'ni sarlavhadan boshlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Misol uchun bu asarlardagi "noma", ("Iskandarnoma") "xirad" ("Xiradnomai Iskandariy") va "sad" ("Saddi Iskandariy") ushbu

asarlar poetikasini yangicha bir tarzda anglashni taqozo qiladi. Bizning fikrimizcha, asar voqeligi oxirlarida Iskandarning onasiga “xat-nomasi” mavjud bo‘lib, Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviylar e’tiborini ana shu motiv qiziqtiradi. Shuning uchun asar semiotik markazi sifatida “noma” tanlanadi va sarlavhaga olib chiqiladi. Abdurahmon Jomiy diqqatini Iskandar “xirad”i (aql, zehn, idrok) tortadi. Shu bois asar “Xiradnomai Iskandariy” deb nomlanadi. Bu nisbatan Alisher Navoiy talqiniga yaqin bo‘lib, unda Iskandar Zulqarnaynning ya’juj, ma’jujlarga qarshi kurashdagi aqliy tadbirkorligiga ishora etadi. Alisher Navoiyda esa yuqorida aytib o‘tganimiz kabi Qur’oni Karimda zikr etilgan “sad-devor” asar ma’no markazini tashkil qiladi. Aynan Qur’on oyatlarida Iskandarning qayd etilishi mana shu “sad-devor” zikrida ko‘rinadi va bu hodisa badiiy adabiyotda xilma-xil talqinlarni vujudga keltiradi. Shulardan biri uning ezgulik va yovuzlik o‘rtasiga qo‘yilgan devor deb talqin etilishidir. Shu ma’noda adabiyotshunos Olim Sharafiddinovning “Saddi Iskandariy” tahlilida qiyosiy-tipologik jihatdan “Iskandarnoma”larga murojaat etish tajribasi diqqatni tortadi. Chunki bu holat faqat sarlavhada emas, balki boshqa poetik unsurlarda ham kuzatiladi. Xullas, qadimgi Yunon tarixi va muqaddas tarixlarda bitilgan shaxsning o‘zaro farqli va umumiy jihatlarini aniqlash alohida masaladir. Biz ushbu maqolada tarixiy va badiiy siymo muammosiga e’tibor qaratdik, xolos. Bu haqda Olim Sharafiddinov: “Shoir bu dostonda (“Saddi Iskandariy” – ta’kid bizniki) Iskandar (Aleksandr Makedonskiy)ning turmushi, uning turli o‘lkalarga qilgan safarlari, urushlari va qahramonona kurashlarini tasvirlaydi... Bu temada Sharq shoirlari dostonlarida aslida tarixda bo‘lgan yunon lashkarboshisi Aleksandr obrazi emas, balki shu shaxs obrazida shoirlar ko‘rishni istagan jasur, adolatli ideal shoh obrazi gavdalanitiriladi”, – deydi. Demak, Olim Sharafiddinov Aleksandr va Iskandarni bir shaxs sifatida tushunadi. Biroq tarixiy haqiqat va badiiy talqin masalasini ajratishda mahorat ko‘rsatadi. Bunday holat badiiy ijodga xos azaliy qonuniyat ekanligini teran anglaydi va anglatadi. Adabiyotshunos Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” dostoni o‘zbek tilida yaratilgan shu tip va mavzudagi birinchi asargina emas, balki unda ilgari surilgan masalalar, voqealar hamda poetik jihatlardan yangi bir asar ekanligini ta’kidlaydi. Bu, olim fikricha, dostonning muqaddimasidagi munojot, na’t, me’roj tasvirlarida ham ko‘zga tashlanib turadi. Shoirning o‘zi ham “Xamsa” dostonlari yozilishi jarayonlari, “Saddi Iskandariy” motiv va syujet-kompozision o‘zgarishlari, salafllari haqida gapiradi. Shuningdek, Sulton Husayn va Badiuzzamonga madhlar bilan birgalikda Eron shohlariga bag‘ishlangan bob keltirilib, keyin Iskandar sarguzashtiga o‘tilishi bu an’anadagi yangilik hisoblanadi. Bu holatlar Olim Sharafiddinovning nafaqat Alisher Navoiy, balki umuman xamsanavislik poetikasini chuqur bilganligini tasdiqlashdan tashqari keyingi navoiyshunoslik uchun ijodkor badiiy mahoratini chuqur anglash yo‘lida ilmiy tajriba va saboq ham beradi. Shu aytish kerak, Olim Sharafiddinov ilk o‘zbek navoiyshunoslaridan edi. U Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” va umuman “Xamsa” dostonlarini tahlil qilganda, davr ilm-fani va ta’lim-o‘quv jarayoni talablaridan kelib chiqib, masalaga yondashadi. Chunki ta’lim-tarbiya va tafakkurda yangi bosqichga qadam tashlagan avlod uchun nihoyat keng qamravli xamsachilik o‘ta murakkab bir hodisa bo‘lib ko‘rinadi. Shu bois olim dostonlarni asosiy syujet va motivlar olamini oddiy tilda izohlashga e’tibor qaratadi. “Saddi Iskandariy” tahlili bo‘yicha ham yetakchi qahramon sarguzashtlari oson tushuniladi. Olimning bu ta’riflaridan ko‘rinadiki, “Saddi Iskandariy” asosan bir yetakchi qahramon sarguzashtiga bag‘ishlanadi. Alisher Navoiy boshqa barcha ijtimoiy-falsafiy, badiiy-estetik masalalarni yolg‘iz obraz atrofida aylantiradi. Olim fikricha, doston shohnoma tipli asar bo‘lgani uchun unda davr shohlari ham qayta-qayta tilga olinadi. Ma’lumki, “Xamsa” Alisher Navoiy ijodi jo‘shqin pallaga kirgan bir davriga to‘g‘ri keladi. Bu ko‘tarinkilik shoir ijodida ham, xamsachilikda ham samoviy bir yuksaklikni taqdim etib beradi. Olim e’tiroficha, Alisher Navoiy asar xotimasida o‘z ijodiy biografiyasi haqida mulohaza yuritadi, “Xamsa” yozish mashaqqatini va unga Jomiyning bergan yuksak bahoni e’tirof etadi. Shu o‘rinda doston so‘ngida Alisher Navoiy bir xayol epizodini keltirib o‘tadiki, bu hodisa xamsanavislikka ajoyib tarovat va joziba bag‘ishlaydi. Unda Alisher Navoiy Sharq shoirlari bilan bir bazmda uchrashadi.

*Yana iki yondin bu qavm-o‘qdurur,
Kishi yo‘qki, bu bazm aro yo‘qdurur.
Ko‘rguzgil bori birla, hurmat bila,
Daler o‘lmag‘il so‘zda – jur‘at bila.*

*Qabul aylabon men, nekim aytib ul,
 Ki, qat' o'ldi ko'prak bu majmag'a yo'l.
 Dog'i yuz qaricha masofat qolib,
 Kim, ul bazm eli qo'ptilar qo'zg'olib.
 Manga o'tru kelmakka aylab sitez,
 Solib men alar sori gomimni tez.
 Debon bir-bir ul xayl otin rahbarim,
 Ko'rishmakka dog'i bo'lib yovarim.
 Chu Sa'diyu, Firdavsiyu, Unsuriy,
 Sanoiyu, Xoqoniyu, Anvariyy...*

Xulosa. Olim Sharafiddinov tahlili bilan aytilganda “bazm to'rida Nizomiy, yonida Xusrav Dehlaviy va Jomiy, bularning atrofida Sa'diy, Firdavsiy, Anvariyy, Sanoiy, Hoqoniy, Unsuriylar o'tirgan edi. Navoiy shoirlar majlisiga boradi, ular o'rinlaridan turib, Navoiyni qarshi olish uchun yuradilar. Xusrav va Jomiy Alisherning ikki qo'ltig'iga kirib, Nizomiy tomon boshladilar, Nizomiy Navoiy bilan mehribonlarcha ko'rishib, o'z yonidan joy berdi va ikki yilda gavharlar xazinasi bo'lgan “Xamsa”ni yozib tugatishi bilan tabrikladi”. Hazrat Alisher Navoiy ta'biri bilan aytilganda:

*Ne menkim, bori nazm ahlini pok,
 Duo birla har subh yetib zavqnok.
 Niyozing chu bu nav o'lub beaded,
 Sanga biz ham aylab adadsiz madad.
 Yo'q ersa erur asru savdoi xom,
 Iki yilda bir “Xamsa” qilmoq tamom.
 Qayu “Xamsa”, besh gavhar omuda ganj,
 Tasarruf jafosidin osuda ganj....*

Olim Sharafiddinov fikricha, “Saddi Iskandariy” dostoni nafaqat hajm jihatdan yirik asar, balki tarkib-tuzilish borasida ham murakkab strukturaga egadir. U “Dostonda voqeani hikoyalash sidirg'a bormaydi. Uning kompozision tuzilishi juda murakkab bo'lib, epizodlar, bo'limlar orasiga syujetga munosabati bo'lmagan, ilmiy, falsafiy, axloqiy, siyosiy xarakterdagi muhokamalar, hikoyalar, so'roq va javoblar kiritiladi. Doston bu jihatdan qisman “Hayratul-abror”ni eslatadi. Navoiy Iskandar hayotidan biron voqea yoki epizodni tasvirlamoqchi bo'lsa, dastlab shunga mos, uning mohiyati va ahamiyati bilan bog'langan masala qo'yadi, keyin buni bir hikoya bilan mustahkamlaydi. Bu e'tiroflar olim doston poetikasi masalasida xolis qarashlar va talqinlarni ilgari surganligini isbotlash bilan birga bu munosabatlarda yangi zamon navoiyshunosligi imkon qadar haqqoniy pozisiyada turganligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytilganda, Olim Sharafiddinov “Xamsa” dostonlari haqida fikr yuritganda davr mafkuraviy iskanjasiga qaramasdan, matn mazmuni va badiiyat qonuniyatlaridan kelib chiqib fikr yuritadi. Shu tufayli olimning bu xulosalari hozirgi navoiyshunoslik va badiiy-esthetika uchun ilmiy tajriba bo'lib xizmat qiladi.

Iqtiboslar/Сноски/References

1. Алишер Навоий. Қомусий луғат. 1-жилд. – Т.: Шарк, 2016. – 246 б.
2. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Садди Искандарий. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 532 б.
3. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Фарҳод ва Ширин. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 328 б.
4. Аристотел. Поетика (Поезия санъати ҳақида). –Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1980. – 152 б.
5. Рабғузӣй, Носируддин Бурхонуддин. Қисаси Рабғузӣй. Иккинчи китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1991. – 273 б.
6. Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологик, текстологик таҳлили. – Тошкент: Академнашр, 2011. – 326 б.

7. Шарафиддинов О. Танланган асарлар (Масъул муҳаррир: Ҳ. И. Ёкубов). – Тошкент: “Фан” нашриёти, 1978 йил. – 148 б.
8. Ўзбек адабиёти. Тўрт томлик. 4-том. 1-китоб. – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1960. – 463 б.
9. Қобилов У.У. Алишер Навоий шеърлятида “Ҳамса” қаҳрамонлари талқини. “Темурийлар даврида яратилган “Ҳамса”ларнинг компаравистик тадқиқи ва уларнинг Шарқ адабиёти тараққиётидаги ўрни” мавзусидаги халқаро илмий-назарий анжуман материаллари. – Самарқанд: “СамДУ” нашриёти, 2020 йил. – 160 б.
10. Қуръони Карим. Ўзбекча изоҳли таржима (таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур). – Тошкент: Чўлпон, 1992. – 542 б.

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ
INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

“ALISHER NAVOIY” XALQARO JURNALINING AXBOROT XATI

“Alisher Navoiy” xalqaro jurnali O‘zbekiston Respublikasi OAK ro‘yxatiga kiritilgan. Shuningdek, Crossref.org tizimiga ham kiritiladi hamda har bir maqolaga DOI raqami beriladi.

MAQOLALARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR:

- Maqola 10-15 sahifa hajmida taqdim etiladi;
- maqolalar o‘zbek, turk, tojik, rus, ingliz, fransuz tillarida qabul qilinadi;
- maqolaning tarkibiy tuzilishi IMRAD formatida rasmiylashtirilishi kerak;
- maqola Times News Roman shriftida, 12 kattalikda, 1 intervalda tayyorlanadi;
- havola(snokalar)lar katta qavsda muallif familiyasi – nashr sanasi – sahifasi [Mo‘minov 2020: 25] shaklida keltiriladi;
- maqola tomonlari chap: 2 sm, o‘ng: 2 sm, yuqori va quyi: 2 sm;
- maqolalar plagiatga qarshi tekshiriladi;
- jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi.

MUROJAAT UCHUN MANZIL:

Tel.: +99891 527 68 22
Telegram ID: +998915276822
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА “АЛИШЕР НАВОИЙ”

Международный журнал “Алишер Навои” включен в список ВАК Республики Узбекистан. Он также будет включен в систему Crossref.org, и каждой статье будет присвоен номер DOI.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

- Объем статьи: около 10-15 страниц;
- статьи принимаются на узбекском, турецком, таджикском, русском, английском и французском языках;
- структура статьи должна быть оформлена в формате IMRAD;
- шрифт текста – Times New Roman; размер – 12 пунктов; межстрочный интервал – 1;
- сноски приводятся в квадратных скобках с указанием фамилии автора – года издания – страницы [Мўминов 2020: 25];
- параметры страницы: слева 2 см, справа 2 см, сверху и снизу по 2 см;
- статьи проверяются на плагиат;
- в одном номере журнала публикуется только 1 статья автора.

НАШИ КОНТАКТЫ:

Тел.: +99891 527 68 22
Telegram ID: +998915276822
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

“ALISHER NAVOI” INTERNATIONAL JOURNAL INFORMATION LETTER

“Alisher Navoi” International Journal is included in the list of HAC of the Republic of Uzbekistan. It will also be included in the Crossref.org system, and each article will be assigned a DOI number.

REQUIREMENTS FOR ARTICLES:

- The article should be presented in 10-15 pages;
- articles are accepted in Uzbek, Turkish, Tajik, Russian, English, French;
- the structure of the article should be in the IMRAD format.
- the article should be prepared in Times New Roman font, 12 sizes, 1 space;
- references are given in parentheses in the form of the author’s name – date of publication - page [Muminov 2020: 25];
- sides of the article left: 2 cm, right: 2 cm, top and bottom: 2 cm;
- articles will be checked against plagiarism.
- only 1 article by the author is published in 1 issue of the journal.

CONTACT ADDRESS:

Phone: +99891 527 68 22
Telegram ID: +998915276822
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru